

LEGISLACIÓ SOBRE LES GUAITES DE LA UNIVERSITAT DE SANT ANDREU I SANT VICENÇ DE LLAVANERES

*Joan Cerdà Hospital
Josep Tresserras Basela*

La Universitat de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavanes. Context històric

Al llarg de la baixa Edat Mitjana, la potència naval de la Corona catalano-aragonesa, al servei d'una política expansiva en la Mediterrània occidental, permeté que la població de la zona costanera del Principat se sentís protegida enfront dels atacs exteriors. En el cas que aquests es produïssin, la pròpia Corona era la responsable del sistema defensiu articulat a la costa¹. Però, en qualsevol dels casos, l'esquadra participa en la defensa, i són els regnes musulmans de la península i del nord d'Àfrica els que han de disposar els seus sistemes de defensa enfront dels atacs cristians. Les accions bèl·liques no són, en un context general, considerades importants, car el comerç entre ambdues vessants de la Mediterrània és actiu i beneficiós per a totes les parts².

Dos factors trenquen aquesta situació favorable als interessos catalans, a partir del segle XVI: la política exterior de Carles I, que malmet la concòrdia amb els regnes nord-africans, i l'expansió de l'imperi turc, que poc a poc s'anirà annexionant la ribera mediterrània. Aquest va ser, en tota la seva extensió, el marc on xocaren els dos grans imperis que es disputaven el domini. Dins aquesta dinàmica, va produir-se la paradoxa que la flota cristiana era molt més potent lluny de les seves costes (atacs a les places fortes del nord d'Àfrica i batalla de Lepant) que prop del seu litoral. Arribà el moment en què la defensa enfront dels atacs corsaris i pirates quedà en mans dels poders locals, perquè el poder central no tenia mitjans ni, potser, voluntat per defensar adequadament els propis súbdits. Els habitants de la costa foren els que van haver d'organitzar la pròpia defensa i aquest és el principal tret del context històric que envolta a la Universitat en el període estudiat.

Les actes dels consells celebrats per la universitat de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavanes aporten una nova visió de l'organització d'aqueixa defensa. Emprar la paraula "organització" parlant de defensa no és "ad casum". En l'arc cronològic que comprenen les actes conservades i estudiades (1548-1575), la universitat afrontà un conjunt d'amena-

1. Pere Català i Roca, *De cara a la Mediterrània. Les torres del litoral català*, pp. 27-65.

2. Josep Pla, *Cadaqués*. L'autor remarca les bones relacions comercials amb els regnes del nord d'Àfrica.

ces (escassetat de gra, pestes, bandidatge i atacs de “moros e turchs”) que intentà de combatre a través de la tasca legislativa (organitzadora de la societat) realitzada pel Consell, i alguna vegada, a instàncies de l'autoritat central, a través del Virrei. En el present treball ens limitarem a la resposta donada als atacs exteriors.

La defensa de la costa: estat bibliogràfic de la qüestió

La gran obra de síntesi ha estat realitzada per Pere Català i Roca³, mentre que Agustí Alcoberro⁴ ha realitzat una aproximació al tema de forma més general i amb un caire divulgatiu que fa l'obra interessant, encara que els estudis locals quedarien en un segon pla. La bibliografia existent sobre la temàtica que ens ocupa és més aviat minsa i presenta unes característiques comunes:

- emmarca correctament el context històric del segle XVI que afecta els habitants de la costa del Principat durant aqueix segle;

- accentua l'aspecte descriptiu arquitectònic: la torre com a construcció monumental i eix d'una defensa passiva;

- detalla exhaustivament els atacs i els danys provocats. El protagonisme és, en general, dels atacants i no dels defensors, puix que hi ha una clara tendència cap a la descripció de l'atac i les conseqüències;

- les poblacions agredides acostumen a tenir-hi una importància relativa. Possiblement aquestes característiques de la bibliografia són motivades per la mancança de fonts específiques a l'hora d'estudiar la universitat del segle XVI. La gran obra que estudia aquest tema no va molt lluny en la descripció del funcionament del municipis catalans en una època tant primerenca de l'edat moderna⁵.

Les actes del Consell de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavanes aporten una llum nova sobre els sistemes defensius. Ens expliquen la percepció que els habitants d'una universitat petita tenen sobre el “dia a dia” de la seva defensa. Aquesta defensa de la costa se'n presenta sota el punt de vista de la sensibilitat dels seus habitants. La importància no està, de cap de les maneres, en les torres, inexistents en aquesta universitat: el protagonisme defensiu és del seus estadants, que vigilen i acudeixen a la seva platja per combatre, allí mateix, els seus enemics. A les actes trobem explicada l'articulació de la defensa de la població i dels seus béns, fins a uns límits sorprenentment detallats.

Descripció i localització de les fonts

A l'arxiu municipal de Sant Andreu de Llavanes, junt amb tota la documentació existent, es conserven dos llibres, enquadernats un amb pergamí i l'altre amb cartó, del mateix títol: “Llibre de la Universitat de sancts Andreu e Vicenç de Llavanes”. Ambdós llibres contenen els acords del consell de la Universitat, el primer de 1548 a 1558, i el segon de 1558 a 1565. Ens trobem, doncs, davant d'una col·lecció seriada de documents, de la segona meitat del segle XVI, que ens mostren la vida i la problemàtica d'una població, dividida en dues parròquies, de la comarca del Maresme, i situada a uns 5 km. de Mataró en

3. Pere Català i Roca, *op. cit.*

4. Agustí Alcoberro, *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII.*

5. Josep M. Torras i Ribé, *Els municipis catalans de l'antic règim. 1543-1808*, pp. 47-116. On la situació del municipi català al segle XVI es pràcticament obviada.

direcció nord. El fet que es conservin 17 anys seguits de documentació fa que aquesta tingui un valor molt important per aprofundir la història de Catalunya en l'Edat Moderna.

Ens cal assenyalar que actualment es tracta de dos municipis diferents, Sant Andreu de Llavaneres i Sant Vicenç de Montalt. La separació de les dues parròquies tingué efecte l'any 1572, i al 1599 Sant Vicenç obtingué el privilegi de formar consell propi.

La documentació que els dos llibres contenen és molt variada: hi trobem des d'actes d'elecció de jurats i consellers, a censos i talles per afrontar les dificultats econòmiques, les pestes, fogatges, l'elecció de sometents, etc., així com hi trobem la legislació de les guaites per fer front a les incursions serraines.

Com és d'esperar, les actes no són totes redactades per la mateixa mà, i encara que l'estat de conservació es bo, el pas del temps, el ferro contingut en la tinta utilitzada, i la qualitat del paper, a vegades dificulten la lectura del text.

La disposició de les actes dins els llibres és per ordre cronològic, baldament no sempre aquest és respectat; potser a l'hora d'enquadernar-les es feren els plec al revés. Amb tot, es pot seguir cronològicament l'evolució i problemàtica de la població durant aqueixos anys.

Les actes referents al tema que ens ocupa van del 1551 al 1570, disposades en aquest ordre:

- 1 de maig de 1551,
- 6 de maig de 1552,
- 8 de juliol de 1553,
- 3 de juny de 1554,
- 7 de juny de 1556,
- 11 de juny de 1555,
- 30 de maig de 1555,
- 17 de juny de 1559,
- 12 de maig de 1560,
- 4 de juny de 1560,
- 22 de maig de 1561,
- 25 de juny de 1564,
- 28 de maig de 1565,
- 18 de maig de 1566,
- 1 de juny de 1567,
- 24 de maig de 1568,
- 12 de juny de 1569, i
- 24 de juny de 1570.

Citem directament les actes a les quals fem referència, car només hem seleccionat les que ens són útils per a l'elaboració del present treball. Les altres, actes les deixem per a un posterior estudi sobre l'evolució de la universitat, en tots els seus aspectes.

Tenim un total de 18 actes que tracten sobre l'organització i al funcionament de les guaites a la universitat. Intercalades amb aquestes, n'hi ha d'altres que ens parlen de l'elecció i el nomenament de sometents, en les quals destaquem la descripció del tipus d'armes que corresponen a cada un dels sometents. Raó que creiem important, pel fet que són les mateixes armes que la població deuria utilitzar per defensar-se de les incursions de moros.

I. La legislació sobre les guaites. Línies mestres

El consell de la Universitat, reunit, normalment en sessió ordinària, procedeix a l'elecció de "sisaners". El nombre dels quals varia segons la necessitat o la gravetat de les incursions previstes; pot anar d'11 homes a un màxim de 54 homes elegits com a sisaners. Pel que es desprèn de la documentació analitzada, el nom de sisaner no es l'únic aplicat als que feien les guaites, sinó que també podien ser "quatranners" o "deseners". Creiem que el nom era donat al cap d'una colla d'homes que estaven sota les ordres del sisaner, quatreuier o desener, i aquest nom provenia del nombre de persones que integraven la colla, "e agen a acceptar dita sisena o quatrena". A mesura que s'organitza es va completant la legislació sobre el tema, ja que al cap de colla de la sisena o quatrena se li lliurava per escrit el nom del component de la seva colla (acta de l'1 de juny de 1558).

La seva tasca era anar a guardar el mar, en els llocs indicats, dels quals parlarem més endavant. La manera de fer-ho era la següent: havia d'estar un home sempre despert i sense moure's del lloc "no se agen de moure sense necessitat e sempre estiga un ome despert gordant e de peus... e pasejant", per la vigilància i si "res veura age a cridar los altres e avisar, emetre so si mester serà".

Els sisaners havien de tenir unes característiques determinades: ser homes de la terra i majors de 18 anys, "sia bo o lo soficient de edat de XVIII anys o mes, no sia oma estrangeir sino de la terra", encara que aquesta exclusió de l'estranger només era per fer les guaites, ja que, en cas que fos emès el toc de viafós, tots els habitants de la universitat eren útils per a la defensa activa de la població, "que si serà cas, lo que Déu no vulga, hi aga viafos a mar, agan a venir tots los abitants, tant estrangeirs con de la terra,... mossos fadrins... casatiments que sian per portar armes". Les armes havien de ser les millors, "agan a venir ben armats ab las milors armas que tindran".

L'obligació de fer els torns de guaita era molt important, puix que les penes imposades per no complir la tasca eren fortes. I es poden distribuir de la següent manera:

-si el guaitador s'adormia tenia una pena de 3 lliures i havia deser lliurat al rei, virrei o batlle.

Quan hi havia viafós, els habitants hàbils per portar armes estaven obligats a presentar-se al batlle o delegat en l'altre nucli de població; en cas de no presentar-se, la pena era també de tres lliures. No presentar-se al torn de guaita a l'hora pre-establerta, era penalitzat amb una pena de XX sous. La mateixa quantitat era imposada als que no volien fer la vigilància i no buscaven una persona que els substituís. En cas de donar senyal en fals, la pena era de X lliures: "he si serà cas que si lo que qui agoytaran matran so sens veure fustes ni santir viafos sian obligats a pagar X lliures e estar a merse del rey".

Les quantitats recaptades per aquestes multes imposades anaven destinades, un 50% al batlle o a l'oficial que executava la pena, i l'altra meitat a l'obra de l'església.

L'acceptació del càrrec de sisaner o quatranner era obligatòria, encara que està contemplada la substitució del torn de guaita, i, així, es permet llogar una persona per tal que fes el propi torn de guaita: "lo dit sisaner puga logar homa per el al milor marquat ques puga aver".

Sempre, en les actes es fa una diferenciació entre els sisaners de sant Andreu i els de Sant Vicenç, ja que en cas que fossin avistades "fustes de mal", s'havien de presentar els de Llavaneres al batlle i els de sant Vicenç a la casa del jurat encarregat: "presentar-se al batlle...al lochtinent del batlle ... al capità". Als quals havien de seguir al lloc indicat, per aquest, per a la defensa, la qual no s'iniciava fins que tots estaven reunits.

L'única persona autoritzada per donar per finalitzada l'alarma era el batlle, i si algú marxava abans que l'alarma acabés li era imposada una pena de 3 lliures.

La localització del lloc on s'havien de fer la guaites, com ja hem remarcat a l'inici del present treball, no són les torres de guaita, edificades per aquesta funció, sinó que aquesta

es feia en llocs alts propers al mar. Pels de Llanereres i de sant Vicenç els llocs més comuns eren el “...els de Lavaneres al tarat de sant Pere, ...en el camp de’n Berenger, ...en el camp de cugol de’n Loreda e pasegar de la riera de Lavaneres fins a la riareta e los de Sant Visens al cap moro d’en Goday, ...al cap moro de’n Carquases...”.

Un any especialment dur deuria ser el 1555, car l’acta estableix que hi haurà 54 sisaners i que llur distribució al llarg de tota la costa. El text, després d’establir onze colles, amb un sisaner o quatràner al cap de cadascuna, indica que aquests estaran a la dreta de la colla posterior. És, també, en aquesta mateixa acta, l’única vegada que surt anomenada una dona per fer els torns de guarda: “*Na Cabota*”.

La manera de donar l’avís, quan eren vistes naus mores, era el crit ja conegut de “*viafos*”, però en les primeres actes després del crit havien de “*emetre so*”, mentre que el 8 de juliol de l’any 1553, elegeixen ja: “*repicador...que tota ora li sia manat aga a anar a repicar campanes, e tota ora hi aurà viafos aurà...*”. L’incompliment de dita missió també està penalitzada amb 10 sous, destinats una meitat a l’obra de l’església i “*l’altre meytat a l’oficial, e que age a tenir lo so fins sapian lo que seran*”.

Els guaitadors tenien l’obligació d’anar a avisar, un d’ells als de Llanereres i un altre als de Sant Vicenç, i “*para amunt, fins a tant la gent sia plagada*”; en aquest cas, la pena imposada era de 20 sous més tres dies de presó, cosa que ens fa adonar de la gravetat de la situació.

El perill de l’enemic era nomenat “*fustes de mal, perill qui encorre de moros*”.

Les “*millors armes*” ens vénen descrites en les actes d’elecció i nomenament de sometents i són: “*ballestes, espases, escopetes, pedrenyals, arcabuses*”.

L’horari de les guaites és força variat i depèn del perill que corria la població; en els textos, hi trobem expressions com “*vagen cascu sisaner l’ora los sera manat...e axi s’agen a compartir tota la nit...e nar a goytar e goytar tota ora los sera manat...*”. Les guaites eren fetes a diari, car “*ordenen les gordes de mar per los perills en sovien de cada dia...*”. I el seu inici era “*una ora de fosch o abans*”.

Conclusió

Acabada la presentació de les actes de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llanereres sobre la vigilància de la costa, podem dir que aquesta vigilància, davant el perill dels moros i turcs era competència del propi Consell local, d’ambdues poblacions. Els seus habitants eren els qui sortien en defensa de la seva terra i de les pròpies possessions; aquells que s’amagaven o no sortien a defensar la població eren multats.

Les multes eren suficientment fortes com per fer desistir els habitants de l’incompliment de la missió encomanada.

El nom de sisaner i quatràner respon al nombre de persones que integraven una colla, a la qual era encomanada la vigilància.

El perill, per raó de les condicions climatològiques, era estacional. Hem pogut constatar que les actes són sempre dels mesos de maig, juny i, esporàdicament, juliol. Poques vegades és repetida la legislació en un mateix any; en els anys que hom legisla dues vegades, creiem que obeiria a la insistència dels atacs.

A les actes dels dos llibres no es parla, en cap moment, dels danys provocats pels atacs, ni consta que aquests es produïssin; el text es limita tan sols a legislar i organitzar la defensa.

És important de remarcar que la vigilància de la costa no era feta des de les torres construïdes per tal finalitat, sinó des de llocs estratègicament triats, prop del mar. Hem de tenir present la situació a la franja costanera, on la cordillera litoral fa que, orogràficament, molt prop del mar hi hagi punts elevats dominadors de tota la costa.

Creiem, per tant, que és possible donar a partir d'ara un enfoc diferent a tot el que hom ha argumentat sobre el tema de la vigilància costanera mediterrània, ja que l'orografia permet de fer una bona vigilància i, segurament, no serà fins un període més tardà, i sempre i quan l'economia del lloc ho permeti, que s'arribarà a la construcció de torres dedicades a la vigilància.

Bibliografia

- Ainaud, Bonet, Matamala, Masriera, Rovira, *Les torres de moros*, Canet de Mar 1982.
- Alcoberro, Agustí, *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII*, Barcelona 1991.
- Campo, Francesc del, i S. López, "Contribució al coneixement dels sistemes defensius principalment contra la pirateria" a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona 1984.
- Català i Roca, Pere, *De cara a la Mediterrània. Les torres del litoral català*, Barcelona 1987.
- Nicolau d'Olwer, Lluís, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*, Barcelona 1974.
- Pla, Josep, *Cadaqués*, Barcelona 1947.
- Reglà, J., *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del S. XVI*, Barcelona 1969.
- Torras i Ribé, Josep M., *Els Municipis catalans de l'antic règim. 1453-1808*, Barcelona 1983.